

Zamecki, Stefan

Problematyka historii subdziedziny chemia w latach 1956-2005 na łamach "Kwartalnika Historii Nauki i Techniki"

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 51/1, 143-164

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stefan Zamecki

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

**PROBLEMATYKA HISTORII SUBDZIEDZINY CHEMIA
W LATACH 1956–2005 NA ŁAMACH
„KWARTALNIKA HISTORII NAUKI I TECHNIKI”**

WSTĘP

Niniejszy artykuł, napisany na jubileusz 50-lecia „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”, nawiązuje do numeru z roku 1980, wydanego z okazji 25-lecia tego periodyku, w szczególności do artykułu Jerzego Różewicza¹. Pozostałe teksty² zamieszczone w owym jubileuszowym numerze wprawdzie bezpośrednio nie wiążą się z problematyką poruszoną przez Różewicza, niemniej – jak można zasadnie orzec – stanowią pewne uzasadnienie celowości wydawania „Kwartalnika” zorientowanego na badawcze ujęcia w obszarze metanauk, które wielu nazywa „historią nauki” i „historią techniki” a ja – „historią dziedziny *nauka*” i „historią dziedziny *technika*”, z dalszym zróżnicowaniem jak w tytule tego artykułu.

Przypomnę, że w jubileuszowym numerze z roku 1980 nie zostały zamieszczone opracowania poświęcone szczegółowym specjalnościom w ramach historii dziedziny *nauka* uprawianym na łamach „Kwartalnika”. Inna też przyświecała Komitetowi Redakcyjnemu koncepcja jubileuszowego numeru. Po 50 latach wydawania periodyku zaistniała potrzeba dokładniejszego zaprezentowania zawartości „Kwartalnika”, wyróżniającego się wszak swą odmiennością na tle innych periodyków zorientowanych humanistycznie wydawanych w Polsce. 50 lat to zapewne wystarczający okres, o którym można orzec, że pozwala na bardziej

zrównoważone ujmowanie pisarstwa poświęconego jednej specjalności, historii subdziedziny *chemia*, w ramach historii dziedziny *nauka* aniżeli krótszy okres. Z pewnością wymaga też bardziej wnikliwego ujmowania subtelności, które pojawiły się w toku publikowania kolejnych numerów „Kwartalnika”.

Zamierzeniem moim jest przybliżenie Czytelnikom „Kwartalnika” pisarskiego dorobku autorów, którzy w latach 1956–2005 zamieścili na jego łamach swe prace z zakresu historii subdziedziny *chemia*. Dodam, że na łamach bliźniaczego periodyku, a mianowicie „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, wydawanego podobnie jak „Kwartalnik” przez Instytut Historii Nauki PAN, opublikowane już zostały cztery artykuły omawiające pisarstwo polskich autorów poświęcone historii subdziedziny *chemia* w takich periodykach, jak „Roczniki Chemii” i „Wiadomości Chemiczne”³.

Prezentowane niżej ujęcie zawartości „Kwartalnika” w obszarze historii subdziedziny *chemia* wprawdzie wykorzystuje dotychczasowe dokonania autorów piszących na zbliżone tematy, wszelako – w intencjach autora – wprowadza nowe wymiary w ujmowaniu pisarstwa poświęconego problematyce historii subdziedziny *chemia*.

TROCHĘ DANYCH STATYSTYCZNYCH

Wielką pomocą w ujmowaniu zawartości „Kwartalnika” z zakresu historii subdziedziny *chemia* stały się dla mnie przede wszystkim kolejne bibliografie poszczególnych roczników, opracowane najpród przez Jerzego Rózewicza a następnie przez Adama Matuszewskiego⁴. Co się tyczy lat 1991–2005, to skorzystałem z zawartości poszczególnych numerów jeszcze nieujętych w nowej bibliografii. Można sądzić, że ta zostanie opublikowana w ciągu najbliższych kilku lat. Zachowałem, w zasadzie, zastany układ „Kwartalnika”, uwzględniający po roku 1975 dwa nowe poddziały bibliograficzne, a mianowicie **Autobiografie** oraz **Dyskusje, Polemiki, Refleksje** (obecnie: **Polemiki i Refleksje**); zresztą nazwy niektórych innych poddziałów ulegały z biegiem lat drobnym zmianom.

W niniejszym opracowaniu uwzględniłem kolejno następujące poddziały bibliograficzne: **Autobiografie, Artykuły, Materiały (Materiały i Komunikaty), Dyskusje, Polemiki, Refleksje (Polemiki i Refleksje), Nekrologi (Nekrologi i Wspomnienia; Pro Memoria), Recenzje, Notatki bibliograficzne (Noty recenzyjne), Kronika**. W celu przybliżenia Czytelnikom wkładu poszczególnych autorów, dokonałem następującego zestawienia w uporządkowaniu uwzględniającym ilościowe wkłady wszystkich autorów.

LATA 1956–1965

Autorzy:

- Artykuły** W. Hubicki (4), Z. Wojtaszek (3), K. Adwentowski (2), R. Bugaj (2), N. Figurowski (2), A. Pasternak (2), S. Colnort-Bodet (1), L. Krówczyński (1), E. Ostachowski (1), K. Sarnecki (1), I. Stroński (1).
(16 pozycji) Ogółem 11 autorów, w tym 2 z zagranicy.
- Materiały** S. Fabian (1), T. Piech (1).
(1 pozycja) Ogółem 2 autorów.
- Nekrologi** Z. Wojtaszek (2), J. Hurwic (1), I. Joliot-Curie (1), B. Olaszewska (1), B. Rausch (1), T. Zamoyski (1).
(6 pozycji) Ogółem 6 autorów, w tym 1 z zagranicy.
- Recenzje** E. Trepka (6), B. Skarżyński (3), W. Hubicki (2), I. Znaczko-Jaworski (2), A. Czubryński, I. Z. Siemion, W. Starzyński, T. Zamoyski.
(17 pozycji) Ogółem 8 autorów.
- Notatki** cd. (4), E. O. (4), S. F. (3), L. B. (1), J. J. (1), B. O. (1), L. Szyfman (1), W. W. (1).
Ogółem 8 autorów.
- Bibliograficzne** (16 pozycji)
- Kronika** A. Jarzęcka (A. J.) (1), E. Trepka (1), I. Znaczko-Jaworski (1).
(3 pozycje) Ogółem 3 autorów.
- Artykuły:** 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1964.
Materiały: 1961.
Nekrologi: 1958, 1962, 1963, 1964.

LATA 1966–1975

Autorzy:

- Artykuły** I. Znaczko-Jaworski (2), S. W. Altszuler (1), K. H. Burmeister (1), G. W. Bykow (1), J. Hurwic (1), B. M. Kiedrow (1), E. Kwiatkowski (1), A. A. Makarenja (1), J. S. Musbiekow (1), E. Pietruska (1), W. A. Pozdyszewa (1), K. Sarnecki (1), I. Z. Siemion (1), W. A. Wołkow (1), S. Zamecki (1).
(14 pozycji) Ogółem 15 autorów, w tym 8 z zagranicy.
- Materiały** Z. Kolankowski (1).
(1 pozycja) Ogółem 1 autor.
- Nekrologi** W. Hubicki (1).

(1 pozycja)	Ogółem 1 autor.
Recenzje	S. Zamecki (8), W. Hubicki (4), J. Hurwic (1), I. Piaskowski (1).
(14 pozycji)	Ogółem 4 autorów.
Notatki	cd. (1), Not. (1).
Bibliograficzne	Ogółem 2 autorów.
(2 pozycje)	
Kronika	S. Zamecki (3), I. Stroński (2), R. Bugaj (1), M. Dąbkowska (1), A. Dorabialska, (A. D.)(1), [bez podpisu], J. Hurwic (J. H.) (1), A. Pfeffer (1), S. Szpikowski (1).
(12 pozycji)	Ogółem 9 autorów.
Artykuły:	1967,1968, 1969, 1971, 1972, 1973, 1975.
Materiały:	1970.
Nekrologi:	1967.

LATA 1976–1990

Autorzy:

Autobiografie	T. Urbański (1), W. Świątosławski (1).
(2 pozycje)	Ogółem 2 autorów.
Artykuły	J. Świątosławska-Żółkiewska (6), J. Hurwic (5), S. Zamecki (4), J. Różewicz (3), R. Bugaj (2), I. S. Dmitriew (2), K. Kabzińska (2), N. G. Karpiło (2), D. T. Burns (1), M. Dąbkowska (1), W. Hubicki (1), L. A. Karcowa (1), L. A. Karczewski (1), Z. Kluz (1), D. M. Knight (1), J. Krokosz (1), K. Łopata (1), R. Mierzecki (1), N. J. Pawłowa (1), H. Remane (1), K. Sękowski (1), P. Trnka (1), W. Trzebiatowski (1), K. Zięborak (1).
(36 pozycji)	Ogółem 23 autorów, w tym 8 z zagranicy.
Materiały i	
Komunikaty	M. Burdowicz-Nowicka (1), R. B. Dobrotin (1), J. Dubowy (1), H. Kuzyk (1), H. Lichočka (1), B. Löser (1), J. Różewicz (1), E. Szczepaniec-Cięciak (1),
(8 pozycji)	E. Těšinska (1), S. Zamecki (1).
	Ogółem 10 autorów, w tym 3 z zagranicy.
Dyskusje,	
Polemiki,	
Refleksje	S,Zamecki (6), J. Hurwic (1).
(7 pozycji)	Ogółem 2 autorów.

Nekrologi i Wspomnienia (2 pozycje)	Z. Wojtaszek (1), S. Zamecki (1). Ogółem 2 autorów.
Recenzje (30 pozycji)	S. Zamecki (12), R. Mierzecki (5), J. Rózewicz (4), B. Ciećko (2), J. Hurwic (2), W. W. Głowacki (1), K. Kabzińska (1), H. Lichočka (1), W. Ługowski (1), M. Śródka (1). Ogółem 10 autorów.
Notatki Bibliograficzne (5 pozycji)	S. Zamecki (5) Ogółem 1 autor.
Kronika	R. Mierzecki (9), W. Bergandy (7), S. Zamecki (4), K. Kabzińska (2), B. Ciećko (26 pozycji) (1), J. Kozłowski (1), nd. (1), W. Skrzydło (1). Ogółem 8 autorów.
Autobiografie:	1984, 1985.
Artykuły:	1978, 1979, 1980, 1981, 1983, 1984, 1985, 1986, 1988, 1989, 1990.
Materiały i Komunikaty:	1976, 1978, 1980, 1988, 1989, 1990.
Dyskusje, Polemiki, Refleksje:	1981, 1983, 1986, 1987, 1989.
Nekrologi i Wspomnienia:	1978, 1980.

LATA 1991–2005

Autorzy:

Autobiografie (1 pozycja)	Z. R. Grabowski (1) Ogółem 1 autor.
Artykuły (27 pozycji)	Z. R. Grabowski (4), S. Zamecki (4), R. Bugaj (2), R. Sołniewicz (2), J. Taraszewska (2), B. Bobrański (1), J. Chodkowski (1), M. Dąbkowska (1), Z. Galus (1), A. Hulanicki (1), J. Hurwic (1), K. Kabzińska (1), J. Lipkowski (1), R. Mierzecki (1), G. Milazzo (1), J. Minczewski (1), J. Piłatowicz (1), I. Smoler (1), J. Strojek (1), D. Sybilska (1), Z. P. Zagórski (1), P. Zuman (1). Ogółem 23 autorów, w tym 3 z zagranicy.

Materiały i Komunikaty	I. Z. Siemion (4), R. Sołoniewicz (2), J. Hurwic (1), A. Magowska (1), R. Mierzecki (1), S. Zamecki (1).
(10 pozycji)	Ogółem 6 autorów.
Polemiki i Refleksje	S. Zamecki (9), R. Mierzecki (2), A. Bednarczyk (1), R. Bugaj (1), J. Hurwic (1)
(14 pozycji)	Ogółem 5 autorów.
Pro Memoria	S. Zamecki (1)
(1 pozycja)	Ogółem 1 autor.
Recenzje	R. Mierzecki (12), S. Zamecki (12), A. Bednarczyk (3), H. Lichocka (3), J. Piskurewicz (3), J. Rózewicz (2), K. Kabzińska (1), R. Sołoniewicz (1), L. Zasztowt (1).
(38 pozycji)	Ogółem 9 autorów.
Noty	
Recenzyjne	A. Matuszewski (3).
(3 pozycje)	Ogółem 1 autor.
Kronika	M. Sobieszczak-Marciniak (8), R. Mierzecki (4), S. Zamecki (4), J. Piskurewicz (3), A. Hulanicki (2), H. Lichocka (2), K. Kabzińska (1), R. Sołoniewicz (1), W. Sygocki (1).
(26 pozycji)	Ogółem 9 autorów.
Autobiografie:	2005.
Artykuły:	1991, 1992, 1993, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003.
Materiały i Komunikaty:	1991, 1992, 1993, 2005.
Polemiki i Refleksje:	1992, 1993, 1994, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003.
Pro Memoria:	2002.

Wgląd w powyższe dane pozwala na uchwycenie pisarskiej aktywności poszczególnych autorów. W szczególności, na łamach „Kwartalnika” zamieszczono 3 autobiografie, pióra kolejno: Tadeusza Urbańskiego, Wojciecha Świątosławskiego i Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego; 92 artykuły, pióra 62 autorów; 20 tekstów, pióra 18 autorów w poddziale bibliograficznym **Materiały (Materiały i Komunikaty)**; 21 polemik i refleksji, pióra 5 autorów w poddziale **Dyskusje, Polemiki, Refleksje (Polemiki i Refleksje)**, 11 tekstów, pióra 9 autorów w poddziale **Nekrologi (Nekrologi i Wspomnienia; Pro Memoria)**. Imponująca jest liczba recenzji (109), ale znacznie mniej notatek bibliograficznych (not recenzyjnych) (26) i tekstów w poddziale **Kronika** (67).

Niestety, powyższy pozytywny wizerunek dokonań polskich historyków subdziedziny *chemia* jawi się zmącony stwierdzeniem, że prawie wszystkie osoby

najczęściej piszące do trzech najważniejszych poddziałów bibliograficznych na łamach „Kwartalnika”, jak **Artykuły**, **Materiały i Komunikaty** oraz **Polemiki i Refleksje**, są już w wieku emerytalnym. Można wnosić, że w najbliższych latach liczba prac z zakresu historii subdziedziny *chemia* wyraźnie się zmniejszy. Z kolei w innych poddziałach, na przykład w poddziale **Recenzje**, od lat obserwuje się poważnie zmniejszoną podaż tekstów.

PROBLEMATYKA

W opisie problematyki z zakresu historii subdziedziny *chemia* na łamach „Kwartalnika” trudno byłoby uwzględnić wszystkie prace zamieszczone w poszczególnych poddziałach bibliograficznych. Pewną trudnością okazało się w niektórych przypadkach precyzyjne wyodrębnienie tekstów poruszających wyłącznie problematykę z zakresu historii subdziedziny *chemia* czy to od prehistorii tej subdziedziny, czy to od historii innych subdziedzin w ramach historii dziedziny *nauka*. Ze względów oczywistych skoncentruję swą uwagę przede wszystkim na poddziale **Artykuły**, w zasadzie, w porządku chronologicznym, najprzód w latach 1956–1965 a później w następnych.

Wydaje się, że dogodnie będzie rozpocząć od bloku polemicznych tekstów, w szczególności od artykułu Włodzimierza Hubickiego *O Wincentym Koffskim i jego traktacie* (1956 nr 2 s. 259–281). Ale już rychło ukazał się polemiczny artykuł Romana Bugaja *W sprawie Koffskiego i jego traktatu* (1957 nr 1 s. 129–138); następnie opublikowano artykuł Hubickiego *W sprawie Koffskiego i jego traktatu. Odpowiedź mgrowi R. Bugajowi* (1957 nr 2 s. 355–371); z kolei Bugaj zrewanżował się swemu polemiście w artykule *W sprawie Koffskiego i jego traktatu. Odpowiedź prof. drowi Wł. Hubickiemu* (1959 nr 2 s. 331–335); w tym samym numerze Hubicki zamieścił krótki tekst *W sprawie Koffskiego i jego traktatu. Druga odpowiedź mgrowi R. Bugajowi* (1959 nr 2 s. 337–338). Na tym polemika została zakończona. Z wyjątkiem pierwszego i ostatniego tekstu Hubickiego, wszystkie pozostałe zostały zamieszczone w specjalnie wyodrębnionym poddziale **Polemika**, który jednak nie został uwidoczniiony w bibliograficznym zestawieniu z 1966 r., zaś wspomniane teksty znalazły się w poddziale **Artykuły**. Fakt, że polemika pomiędzy Hubickim a Bugajem trwała tak długo (1956–1959), można, zapewne, wyjaśnić nie tylko merytorycznymi racjami obu polemistów. W każdym razie, obecność owej polemiki stanowi zjawisko prawie odosobnione w dziejach wydawania „Kwartalnika”. Niezależnie od tego, warto podkreślić, że polemika wokół Wincentego Koffskiego (Kowskiego), gdańskiego dominikanina, zmarłego w roku 1488, i jego łacińskiego alchemicznego dziełka *Tractatum De Prima Materia Veterum Lapidis Philosophicum* (Francfort 1608), została opublikowana w drugiej połowie lat 50. XX w., gdy w Polsce

dość rzadko pisano o dziejach alchemii. Godne uwagi jest to, że Redakcja „Kwartalnika” od początku jego wydawania przywiązywała dużą wagę do prezentowania dorobku zapomnianych alchemików i chemików.

W ślad za wspomnianą polemiką opublikowano następujące artykuły: Karola Adwentowskiego, Antoniego Pasternaka i Zdzisława Wojtaszka: *Dewar czy Olszewski? Polemika w Anglii o priorytet w skraplaniu gazów trwałych* (1956 nr 3 s. 539–561) [angielskojęzyczna wersja tego artykułu jako *Who of Two: Dewar or Olszewski? A Polemic in England about the Priority in Liquefaction of Permanent Gases* ukazała się w Numerze Specjalnym z 1958 r. s. 77–95; uzupełnieniem wskazanej problematyki w poddziale Materiały jest artykuł Tadeusza Piecha i Stefana Fabianiego: *Spór o zasługi polskich uczonych w dziele skraplania składników powietrza* (1961 nr 3 s. 469–484)]; N. A. Figurowskiego: *W pięćdziesięciolecie zgonu D. I. Mendelejewa (1907–1957)* (tłum. H. Olszewska, 1957 nr 3 s. 451–470); ten sam sowiecki historyk subdziedziny *chemia* opublikował też artykuł *General Problems of History of Chemistry* (Numer Specjalny, 1962 s. 79–89); Ignacego Strońskiego: *Zarys życia i pracy Jana Hilarego Lachsa (1881–1942)* (1959 nr 2 s. 305–329); Kazimierza Sarneckiego: *Karol Chrystian Langsdorf i jego podręcznik „Institutiones Technologicae”* (1960 nr 2 s. 187–203); Emiliana Ostachowskiego: *Uwagi o rękopisie „O rozkładzie chemicznym roślin, o sokach i ekstraktach”* (1961 nr 1 s. 75–92); Susanne Colnort-Bodet: *Teoria i praktyka – pewien traktat alchemii z XVI wieku* (tłum. J. K. Sell, 1962 nr 1/2 s. 49–57); Zdzisława Wojtaszka: *Gmach Starą Drukarnią zwany jako siedziba Instytutu Chemicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego* (1964 nr 2 s. 229–242).

Na uwagę zasługują następujące nekrologi: *Irena Joliot-Curie* (1956 nr 3 s. 571); Józefa Hurwica: *Fryderyk Joliot-Curie (1900–1958)* (1958 nr 3 s. 445–446); Zdzisława Wojtaszka: *Karol Adwentowski (1883–1957)* (1958 nr 3 s. 447–448); Bronisława Rauscha: *Emilian Franciszek Ostachowski (1890–1962)* (1962 nr 4 s. 531–535); Zdzisława Wojtaszka: *Bronisław Rausch 1916–1963* (1963 nr 4 s. 555–557); Barbary Olszewskiej i Tadeusza Zamoyskiego: *Edmund Trepka 1880–1964* (1964 nr 3/4 s. 379–381) [po tym nekrologu zamieszczono krótkie zestawienie, pióra cd., *Wykaz ważniejszych prac Edmunda Treпки z zakresu historii chemii* (1964 nr 3/4 s. 382)].

Ogólnie biorąc, w latach 1956–1965 uwaga autorów zamieszczonych prac skupiała się głównie wokół kwestii dotyczących problematyki alchemicznej, skraplania gazów, biografii wybranych chemików (w tym także zmarłych historyków subdziedziny *chemia*).

W latach 1966–1975 w poddziale **Artykuły** zamieszczono zbliżoną liczbę tekstów jak w latach poprzednich. Rozpoczyna je artykuł Igora Znaczko-Jaworskiego: *Jędrzej Śniadecki a Petersburska Akademia Nauk* (1967 nr 1 s. 47–59); polemicznym w tonie wobec tego tekstu jest artykuł Kazimierza Sarneckiego: *Jeszcze w sprawie westu. Na marginesie artykułu I. Znaczko-Jaworskiego* (1968

nr 4 s. 779–804); w odpowiedzi Znaczko-Jaworski zamieścił swój artykuł, a ściśle rzecz biorąc krótką notatkę: *Ponownie w sprawie westu* (1969 nr 4 s. 781–782)⁵. Przypomnę, że sprawa dotyczyła rzekomego odkrycia przez Jędrzeja Śniadeckiego pierwiastka *westu*, utożsamianego później przez niektórych z rutenem z grupy platynowców. Polemika ta nie była tak angażująca obu autorów jak wcześniej Bugaja i Hubickiego.

Następne artykuły to: Eugeniusza Kwiatkowskiego: *Wspomnienie o życiu i pracach Edmunda Nekandy Trepki (1880–1904)* (1967 nr 3 s. 585–593); Józefa Hurwica: *Rola Marii Skłodowskiej-Curie w rozwoju nauki. W setną rocznicę urodzin* (1967 nr 4 s. 701–705); Ignacego Zenona Siemiona: *Mikołaja Kopernika stanowisko w sporze o naturę ognia* (1968 nr 3 s. 567–576); Stefana Zameckiego: *Klasyfikacja pierwiastków chemicznych a prawo okresowości Dymitra Mendelejewa. W setną rocznicę odkrycia prawa okresowości w chemii* (1969 nr 2 s. 233–258); Gieorgija Władimirowicza Bykowa: *Dowód i zaprzeczenie w historii chemii* [brak nazwiska tłumacza – S. Z.] (1971 nr 3 s. 223–228); Aleksandra Makarenji i Wiery Pozdyszewej: *Kontakty naukowe D. I. Mendelejewa z uczonymi na ziemiach polskich* [brak nazwiska tłumacza – S. Z.] (1971 nr 2 s. 327–329); Jusufa S. Musabiekowa: *Metoda eksperymentalna badań z zakresu historii nauki* [brak nazwiska tłumacza – S. Z.] (1971 nr 2 s. 341–351); Bonifacja M. Kiedrowa: *Droga geniusza – drogą myśli naukowej. (W stulecie urodzin Ernesta Rutherforda)* (tłum. Tadeusz Zabłudowski, 1972 nr 2 s. 219–226); Elżbiety Pietruskiej: *Teoria flogistonu a świadectwo empirii* (1973 nr 1 s. 53–69); Karla Heinza Burmeistera: *Dziedzictwo Joachima Retyka z dziedziny chemii* (tłum. Krzysztof Radziwiłł, 1973 nr 3 s. 527–535); Siergieja Władimirowicza Altszulera i Władimira Akimowicza Wołkowa: *Zapomniana karta z dziejów atomistyki chemicznej. O pracach Jana Jarkowskiego* (tłum. Tadeusz Zabłudowski, 1975 nr 2 s. 257–268).

Łatwo zauważyć, że wśród opublikowanych artykułów przeważają prace pióra autorów zagranicznych, w tym Burmeistera, ale przede wszystkim sowieckich: Bykowa, Makarenji i Pozdyszewej, Musabiekowa, Kiedrowa, Altszulera i Wołkowa. Z polskich autorów swe prace zamieścili kolejno: Kwiatkowski, Hurwic, Siemion, Zamecki i Pietruska. Trzon tego składu polskich autorów, z wyjątkiem pierwszej i ostatniej osoby, utrzymał się w następnych latach wydawania „Kwartalnika”. Trudno zdecydowanie rozstrzygnąć jakie były powody preferowania prac autorów sowieckich. Można sądzić, że zadecydowały o tym względy polityczne. Nawiasem mówiąc, w przypadku historii subdziedziny chemia Redakcja „Kwartalnika” mogła – na przykład – rozważyć zamieszczenie tekstów autorów brytyjskich (oczywiście planując odrębny numer), którzy od wielu lat publikowali swe prace w zachodnich periodykach. Niezależnie od tej uwagi, brytyjscy historycy subdziedziny chemia od lat byli nader wysoko oceniani przez znawców tej metanauki. (Nawiasem mówiąc, w latach następnych

Redakcja „Kwartalnika” – by tak rzec – bardziej elastycznie dobierała sobie autorów z zagranicy.) Częstkowe wyjaśnienie problemu daje się wyczytać ze wstępnego tekstu *Od Redakcji „Kwartalnika”* dołączonego do numeru 2 z 1971 r.:

Niniejszy numer „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” złożony jest prawie w całości – bo tylko z wyjątkiem Kroniki – z prac napisanych specjalnie dla „Kwartalnika” przez autorów radzieckich i zredagowanych w oryginalnej rosyjskiej wersji językowej przez redakcję bratnich „Woprosow Istorii Jestiestwoznaniija i Tiechniki” w Moskwie. Ukaże się też analogiczny numer „Woprosów” złożony z prac napisanych specjalnie przez autorów polskich na zaproszenie przekazane im za pośrednictwem redakcji „Kwartalnika” [. . .] Wydając te numery wymienne obie redakcje chcą przyczynić się do większego niż dotychczas wzajemnego zbliżenia polskich i radzieckich historyków nauki i techniki. Sądzymy, że bliższe zapoznanie się nie tylko z poszczególnymi pracami, ale przede wszystkim z typową problematyką ogółu prac i sposobem jej traktowania przez kolegów zza granicy może być dla obu stron interesujące i pouczające. W prezentowanych w tym numerze pracach kolegów radzieckich dostrzegamy np. szczególnie mocne wiązanie problematyki historii nauki z współczesną problematyką naukoznawczą, co jak sądzymy – godne jest naśladowania i u nas. Podobnie i nasi redakcyjni koledzy radzieccy dostrzegają w dostarczonych przez nas pracach autorów polskich pewne takie walory, które w mniejszym stopniu występują w pracach radzieckich historyków nauki i techniki⁶.

Trudno mi tutaj wypowiadać się na temat losów planowanego numeru „Woprosów” przygotowanego przez polskich autorów. Chciałbym natomiast przypomnieć, wyprzedzając chronologię wydarzeń, że sam opublikowałem na łamach „Kwartalnika” obszernie omówienia zawartości sowieckich „Woprosów” (por. 1983 nr 1 s. 233–238; 1984 nr 231–235; 1985 nr 1 s. 181–187; 1986 nr 2 s. 584–590; 1987 nr 2 s. 488–493; 1988 nr 2 s. 563–571; 1989 nr 1 s. 155–160; 1990 nr 1 s. 93–109; 1990 nr 4 625–633), z umiarkowanie krytycznym komentarzem dotyczącym czy to historii subdziedziny *chemia*, czy to kwestii metodologicznych. Nie zauważyłem jednak na łamach „Woprosów” ani licznych, ani wnikliwych ocen wydawanego w Polsce „Kwartalnika”. Trudno sobie wyobrazić, aby Redakcja sowieckiego periodyku nie mogła przez lata znaleźć odpowiednich autorów, kompetentnych merytorycznie i językowo, w analogicznym, także krytycznym, omawianiu zawartości poszczególnych roczników „Kwartalnika”. W tej sytuacji uznałem, że dalsza moja pisanina na temat sowieckiego periodyku mija się z celem. Niezależnie od tego, coraz trudniej było znaleźć w Polsce, także i dziś, kolejne roczniki „Woprosów”. Niezależnie od różnych uwarunkowań, w tym politycznych, finansowych i innych, brak częstej i systematycznej wyczerpującej informacji na temat tego, co działo się w ostatnich 15 latach w historii subdziedziny *chemia* poza granicami Polski, nie tylko w Rosji ale i krajach

szeroko pojmowanego Zachodu, stanowi, w moim przekonaniu, poważne zubożenie międzynarodowej współpracy polskich specjalistów w tej metanauce ze specjalistami zagranicznymi. Szersze rozwinięcie tej grupy zagadnień przekracza ramy nakreślone przez autora w niniejszym opracowaniu.

W latach 1976–1990 opublikowano imponującą liczbę tekstów z zakresu historii subdziedziny *chemia* we wszystkich poddziałach bibliograficznych. W szczególności w poddziale **Autobiografie** zamieszczono 2 teksty chemików, a mianowicie Tadeusza Urbańskiego: *Zapiski do autobiografii naukowej* (1984 nr 1 s. 3–39) oraz Wojciecha Świętosławskiego: *Moja autobiografia* 1985 nr 3–4 s. 489–549 (por. dalej artykuły Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej)⁷.

W poddziale **Artykuły** zamieszczono kolejno następujące prace: Romana Mierzeckiego: *O nauczaniu historii chemii w szkołach wyższych* (1978 nr 1 s. 173–177); Natalii Juriewny Pawłowej i Jerzego Rózewicza: *Kontakty Józefa Jerzego Boguskiego z Dmitrijem Mendelejewem* (1978 nr 2 s. 347–364); Kazimierza Zięboraka: *Piętnaście lat współpracy z Wojciechem Świętosławskim* (1979 nr 2 s. 309–328); Stefana Zameckiego: *Chemiczny Instytut Badawczy w Warszawie w okresie międzywojennym (1922–1939)* (1979 nr 2 s. 329–341); Włodzimierza Hubickiego: *Kontakt: Kraków, ul. Olszewskiego 2. O tajnych wykładach chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego podczas II wojny światowej* (1979 nr 2 s. 343–349); Michaliny Dąbkowskiej: *Relacje Włodzimierza Hubickiego o dziejach Szkoły Chemotechnicznej i Tajnego U[niwersytetu] Jagiellońskiego w Krakowie* (1979 nr 2 s. 349–353); Romana Bugaja: *Koncepcje elementów ognia i powietrza u Arystotelesa i ich rola w procesach spalania i oddychania* (1980 nr 1 s. 89–103); Kazimierza Sękowskiego i Jacka Krokosza: *Badania metaloznawcze materiału dzwonu „Urban” z Biecza* (1981 nr 2 s. 363–378); Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej: *Lata młodości Wojciecha Świętosławskiego (1881–1906)* (1981 nr 2 s. 279–301); Stefana Zameckiego: *U źródeł badań termochemicznych* (1981 nr 3–4 s. 579–598); Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej: *Czas przełomu. Fragment biografii Wojciecha Świętosławskiego. Kijów (1907–1908)* (1983 nr 2 s. 387–404); tejsze: *Ostatnie lata pobytu Wojciecha Świętosławskiego w Kijowie (1909–1910)* (1984 nr 1 s. 35–53); Jerzego Rózewicza: *Związki Marii Skłodowskiej-Curie z nauką rosyjską* (1984 nr 3–4 s. 535–555); Józefa Hurwica: *Nieznany list Marii Skłodowskiej-Curie* (1984 nr 3–4 s. 557–558); I[gora] S[iergiejewicza] Dmitriewa: *Historia przewidywania i odkrycia galu* (tłum. S. Zamecki, 1984 nr 3–4 s. 559–567); Krystyny Łopaty i Zofii Kluz: *Z dziejów chemii na Uniwersytecie Jagiellońskim* (1984 nr 3–4 s. 569–584); Józefa Hurwica: *Badania Kazimierza Fajansa w dziedzinie promieniotwórczości i izotopii* (1985 nr 2 s. 215–245); Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej: *Pierwsze lata pracy Wojciecha Świętosławskiego w Laboratorium Termicznym W[ładimira] F[iedorowicza] Ługinina. Moskwa (1911–1914)* (1985 nr 2 s. 247–271); Horsta Remane: *Wkład Wilhelma Ostwalda w powstanie chemii fizycznej*

(1985 nr 2 s. 289–296); Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej: *Od Wydawcy autobiografii Wojciecha Świętosławskiego* (1985 nr 3–4 s. 551–554); D. Thornburna Burnsa: *Wkład Roberta Boyle'a (1627–1691) do teorii i praktyki analizy chemicznej* (tłum. Włodzimierz Ługowski, 1986 nr 1 s. 95–124); Józefa Hurwica: *Henri Becquerel. W 90. rocznicę odkrycia promieniotwórczości* (1986 nr 3–4 s. 719–729); Davida M. Knighta: *Chemia brytyjska w XVIII wieku* (tłum. Małgorzata Walicka, 1986 nr 3–4 s. 731–747); Romana Bugaja: „*Saletra filozofów*” a odkrycie tlenu (1986 nr 3–4 s. 749–780); Pavla Trnki: *Dziela alchemików czeskich XV–XVIII w.* (1986 nr 3–4 s. 781–795); Włodzimierza Trzebiatowskiego: *Rola lwowskich przedstawicieli nauk chemicznych w środowisku wrocławskim* (1988 nr 1 s. 81–102); Janiny Świętosławskiej-Żółkiewskiej: *Podczas wojny w Moskwie (1915–1918)* (1988 nr 1 s. 103–124); Stefana Zameckiego: *Pierwszy układ okresowy pierwiastków D[mitrija] I. Mendelejewa w metodologicznym aspekcie* (1988 nr 1 s. 125–143); Krystyny Kabzińskiej: *Laboratorium Curie jako międzynarodowy ośrodek kształcenia kadry naukowej i jego portugalscy wychowankowie w latach 1914–1938* (1988 nr 1 s. 169–192); Józefa Hurwica: *Do biografii Kazimierza Fajansa* (1988 nr 2 s. 381–404); Igora S[iergiejewicza] Dmitriewa: *Istota i rezultaty „rewolucji chemicznej”* (tłum. Stefan Zamecki, 1989 nr 1 s. 75–94); Józefa Hurwica: *Szkoła fizyki jądrowej Ernesta Rutherforda* (1989 nr 1 s. 95–104); Jerzego Rózewicza i Niny Georgijewny Karpilo: *Władysław Olewiński (1832–1862). Sylwetka człowieka i uczonego, przyjaciela Dmitrija Mendelejewa* (1989 nr 3 s. 549–589); Ludmiły Aleksiejewny i Niny Georgijewny Karpilo: *Prace chemiczne Władysława Olewińskiego* (tłum. Stefan Zamecki, 1989 nr 3 s. 589–603); Stefana Zameckiego: *Metodologiczne aspekty odkrycia praw stechiometrycznych. Subdziedzina chemii na przełomie XVIII i XIX w.* (1990 nr 2/3 s. 285–312); Krystyny Kabzińskiej: *Organizacje chemików polskich na przełomie XIX i XX wieku i ich rola w rozwoju chemii* (1990 nr 4 s. 561–583).

Prace zamieszczone w poddziale **Artykuły** koncentrują się wokół wielu kwestii, którym poświęcone zostały artykuły pióra zarówno polskich, jak i zagranicznych autorów. Zdecydowanie dominuje blok poświęcony Świętosławskiemu; na uwagę zasługują prace Bugaja dotyczące problematyki alchemicznej; dalej Hurwica przede wszystkim na temat Fajansa; Dąbkowskiej oraz Hubickiego dotyczące działalności ostatniego z wymienionych podczas II wojny światowej; Łopaty i Kluz o dziejach uprawiania i nauczania chemii na UJ; Rózewicza na temat Skłodowskiej-Curie i Olewińskiego; kilka artykułów opublikował autor niniejszego opracowania. Na szczególne podkreślenie zasługują artykuły kilku zagranicznych autorów, jak: Burnsa, Dmitriewa, Karcowej, Karpilo, Knighta, Pawłowej i Trnki. Prace wszystkich tych autorów odznaczają się wysokim poziomem w zakresie historii subdziedziny *chemia*. Dodam, że w pracach wspomnianych byłych sowieckich autorów (Dmitriewa, Karcowej, Karpilo i Pawłowej) nie można

się dopatrzeć ideologicznego skrzywienia, które niekiedy było widoczne w niektórych publikacjach zamieszczanych na łamach „Woprosów”.

Z kolei w poddziale bibliograficznym **Materiały i Komunikaty** zamieszczono następujące teksty: Marii Burdowicz-Nowickiej: *Nieznane materiały do dziejów rodziny Marii Skłodowskiej-Curie* (1976 nr 3 s. 485–496); Romana B[orisowicza] Dobrotina i Niny G[ieorgijewny] Karpito: *Muzeum i Archiwum D[mitrija] I. Mendelejewa przy Uniwersytecie Leningradzkim* (tłum. Bazyli Nazaruk, 1978 nr 2 s. 441–448); Jerzego Rózewicza: *Listy Marii Skłodowskiej-Curie do Tatiany Jegorowej* (1980 nr 1 s. 187–190); Emilii Těšinskiej: *Z zachowanej w Czechosłowacji korespondencji Marii Skłodowskiej-Curie* (1988 nr 2 s. 509–522); Haliny Lichockiej: *O syntezie dziejów polskiej chemii* (1988 nr 2 s. 523–530); Bettiny Löser: *Wpływ prac dotyczących struktury kauczuku na powstanie chemii makromolekularnej* (1988 nr 3 s. 789–792); Stefana Zameckiego: *W sprawie badań historii subdziedziny chemii* (1989 nr 3 s. 633–546); Elżbiety Szczepaniec-Cięciak, Jerzego Dubowego i Haliny Kuzyk: *Dzieło profesora Zdzisława Wojtaszka po latach* (1990 nr 2/3 s. 343–358).

Spośród wymienionych prac w tym poddziale uwadze Czytelników polecam teksty Lichockiej oraz autora niniejszego opracowania. Oba mają jawnie charakter programowy w odniesieniu do badawczego uprawiania historii subdziedziny chemia. Co się tyczy mojego tekstu, w odniesieniu do tych fragmentów, które negatywnie oceniają stan badań w Polsce w ramach historii subdziedziny chemia, to, niestety, począwszy od roku 1989, gdy tekst ten został opublikowany, sytuacja znacząco nie zmieniła się na lepsze gdy chodzi o łamy „Kwartalnika”.

W poddziale bibliograficznym **Dyskusje, Polemiki, Refleksje** autor niniejszego opracowania zamieścił następujące teksty, zresztą jedyne z zakresu historii subdziedziny chemia w tym poddziale: *Na marginesie książki B[onifatija] M[ichajłowicza] Kiedrowa: Mirowaja nauka i Miendieliejew* (Moskwa 1983) (1987 nr 1 s. 197–208); *Na marginesie książki [Donald] McConalda, Leslie B. Hunta: A History of Platinum and its Allied Metals* (London 1982) (1989 nr 3 s. 647–664); *Na marginesie książki: Ewolucija idei D[mitrija] I. Miendieliejewa w sowriemiennoj chimii* (Leningrad 1984) (1987 nr 2 s. 445–457); *Na marginesie książki G[ieorgija] W. Bykowa: Istorija organiczeskoj chimii* (Moskwa 1976) (1981 nr 1 s. 161–176); *Na marginesie książki J[urija] I[wanowicza] Solowiewa, W[iktora] I. Kurinnoja: Jakob Berzelius. Żiżń i diejatielnost’* (Moskwa 1980) (1983 nr 1 s. 201–211); *Na marginesie książki: Włodzimierz Trzebiatowski (1906–1982). Pół wieku działalności naukowej* (Wrocław 1986) (1989 nr 4 s. 991–1004).

Nowy poddział bibliograficzny od początku był traktowany przez kolejne Redakcje „Kwartalnika” jako miejsce obszerniejszego wypowiedziania się poszczególnych autorów aniżeli w recenzjach. Co się tyczy autora niniejszego opracowania, to – w sytuacji nader niskiej podaży książek z zakresu historii subdziedziny chemia na polskim rynku wydawniczym – chciał on w ten sposób zainteresować

wskazaną problematyką potencjalnych historyków subdziedziny *chemia* w naszym kraju. W następnych latach wspomniany poddział, pod nieco zmodyfikowanym tytułem (**Polemiki i Refleksje**), cieszył się przychylnością ze strony autorów piszących nie tylko z zakresu historii subdziedziny *chemia*.

W poddziale **Nekrologi i Wspomnienia** zamieszczono następujące prace: Zdzieszawa Wojtaszka: *Włodzimierz Hubicki (1904–1977)* (1978 nr 2 s. 493–503) oraz Stefana Zameckiego: *Wspomnienie o Annie Mierzeckiej (1919–1970)* (1980 nr 3 s. 623–628).

W latach 1991–2005 opublikowano wprawdzie nieco mniej tekstów w poddziale bibliograficznym **Artykuły** aniżeli w latach 1976–1990, niemniej w pozostałych, z wyjątkiem poddziałów **Autobiografie**, **Noty bibliograficzne (Noty recenzyjne)** oraz **Nekrologi i Wspomnienia (Pro Memoria)**, zamieszczono ich nieco więcej. Na uwagę zasługuje fakt pozyskania od profesora Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego jego nader obszernej autobiografii zatytułowanej *W skorodowanym zwierciadle pamięci: Szkic autobiograficzny*. (2005 nr 2 s. 7–202), która z pewnością zainteresuje większość Czytelników „Kwartalnika”.

W poddziale **Artykuły** znalazły się następujące prace: Krystyny Kabzińskiej: *Rok 1919. Chemików polskich start w niepodległość* (1991 nr 1 s. 71–86); Michaliny Dąbkowskiej i Romana Mierzeckiego: *Treści alegorycznych ilustracji alchemicznych XVII w.* (1992 nr 2 s. 13–31); Macieja Woźniczki: *U źródeł teorii wiązań chemicznych* (1992 nr 3 s. 27–63); Rajmunda Sołoniewicza: *Pierwsi polscy badacze związków kompleksowych* (1993 nr 1 s. 37–50); tegoż: *Stulecie narodzin chemii koordynacyjnej* (1993 nr 2 s. 79–108); Stefana Zameckiego: *Komentarze do stechiometrycznych koncepcji Williama Higginsa (1763–1825)* (1993 nr 2 s. 109–144); tegoż: *Z badań nad dziejami chemicznej atomistyki. W 150-lecie śmierci Jönsa Jacoba Berzeliusa (1779–1848)* (1998 nr 2 s. 9–27); Romana Bugaja: *Renesansowy poemat o soli kamiennej. Adam Schröter: „Salinarum Wieliciensium descriptio”* (1999 nr 2 s. 61–94); Stefana Zameckiego: *Powstanie chemicznej teorii atomistyczno-molekularnej Johna Daltona (1793–1810)* (2000 nr 2 s. 7–48); tegoż: *W kręgu interpretacji i polemik wokół chemicznej teorii atomistyczno-molekularnej (1807–1840)* (2000 nr 3–4 s. 7–58); Romana Bugaja: *„Corpus Hermeticum” w historii* (2001 nr 4 s. 7–36); blok tematyczny poświęcony profesorowi Wiktorowi Kemuli, przygotowany do druku przez profesorów Joannę Taraszewską i Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego: też i tegoż: *Słowo wstępne* (2002 nr 1 s. 7–8); tegoż i też: *Życie i dzieło Wiktora Kemuli (w stulecie urodzin)* (2002 nr 1 s. 9–32); Adama Hulanickiego i Zbigniewa Galusa: *Profesor Wiktor Kemula i jego rola w chemii analitycznej i elektroanalizie* (2002 nr 1 s. 33–46); Janusza Lipkowskiego i Danuty Sybilskiej: *Wiktor Kemula wśród pionierów chemii supramolekularnej* (2002 nr 1 s. 47–53); Józefa Hurwica: *Złote ręce i nieprzeciętny umysł* (2002 nr 1 s. 55–62); Bogusława Bobrańskiego: *Wspomnienie o profesorze Wiktorze Kemuli* (2002 nr 1 s. 63–64);

Jerzego Minczewskiego: *Profesor Kemula jako analityk* (2002 nr 1 s. 65–69); Giulio Milazzo: *Wiktor Kemula – eminent personality* (2002 nr 1 s. 71–72); Ivana Smolera: *Wiktor Kemula in Prague* (2002 nr 1 s. 73–74); Jerzego Strojka: *Prof. Wiktor Kemula jako człowiek i uczyony* (2002 nr 1 s. 75–77); Zbigniewa Pawła Zagórskiego: *Profesor W. Kemula – niezwykle profesor trudnych czasów* (2002 nr 1 s. 79–82); Petera Zumana: *Prof. dr W. Kemula – A catalyst of electrochemical research and a friend* (2002 nr 1 s. 83–88); Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego: *Calendarium życia prof. Wiktora Kemuli (1902–1985)* (2002 nr 1 s. 89–91); Jerzego Chodkowskiego: *Wykaz publikacji prof. Wiktora Kemuli* (2002 nr 1 s. 93–129); Zbigniewa Ryszarda Grabowskiego: *Bibliografia artykułów o prof. Wiktorze Kemuli* (2002 nr 1 s. 131–133); poza blokiem: Józefa Piłatowicza: *Chemiczne stowarzyszenia inżynierów i techników w Polsce do 1939 r.* (2003 nr 3–4 s. 95–111).

W poddziale **Materiały (Komunikaty i Materiały)** zamieszczono następujące teksty: Rajmunda Sołowiewicza: *Jędrzej Śniadecki jako chemik-analityk* (1991 nr 1 s. 133–144); Ignacego Z. Siemiona: *Obserwacje i doświadczenia naukowe Chrystiana Gottlieba Schebera* (1991 nr 1 s. 159–173); tegoż: *Prace chemiczne Berniarada – zapomnianego chemika margrabiostwa Wielopolskich* (1991 nr 2 s. 79–88); Stefana Zameckiego: *Brytyjski przewodnik z historii subdziedziny chemii* (1991 nr 3 s. 119–130); Ignacego Z. Siemiona: *Osiemnastowieczne analizy chemiczne opali z Radomyśla* (1992 nr 1 s. 63–67); Romana Mierzeckiego: *Dokumenty doktoratu Marii Skłodowskiej-Curie* (1992 nr 3 s. 101–110); Ignacego Z. Siemiona: *Krag potencjalnych członków Fizyczno-Chemicznego Warszawskiego Towarzystwa* (1992 nr 4 s. 131–140); Rajmunda Sołowiewicza: *Refleksje nad podręcznikiem analizy chemicznej Freheniusa i Treadwella w 150 i 100 rocznicę ich wydania* (1992 nr 4 s. 141–154); Józefa Hurwica: *O odkrywcy i odkryciu subtelnej struktury magnetycznego widma promieni alfa. (Na marginesie obchodów 125 rocznicy urodzin Marii Skłodowskiej-Curie)* (1993 nr 1 s. 115–120); Anity Magowskiej: *Rufina Stella Ludwiczak (1906–2001) – chemik organik* (2005 nr 1 s. 139–154).

W poddziale **Polemiki (Polemiki i Refleksje)** opublikowano kilka tekstów w następującej kolejności: Romana Bugaja: *Odpowiedź Romanowi Mierzeckiemu* (1992 nr 4 s. 167–177) – jest to polemika z recenzją pióra Mierzeckiego książki Bugaja *Hermetyzm* (por. „KHNT” 1992 nr 1 s. 120–133); odpowiedź Romana Mierzeckiego: *Hermetyzm a alchemia* (1993 nr 2 s. 163–167); Józefa Hurwica: *Kulisy Nagrody Nobla z fizyki i chemii* (1994 nr 3 s. 109–116); Stefana Zameckiego: *Na marginesie książki Mary Jo Nye: From Chemical Philosophy to Theoretical Chemistry. Dynamics of Matter and Dynamics of Disciplines, 1800–1950 (Berkeley / Los Angeles / London 1993)* (1999 nr 1 s. 97–124); Andrzeja Bednarczyka: *Atomizm średniowieczny, który nie znalazł atomu* (2000 nr 1 s. 111–140); Stefana Zameckiego: *Na marginesie książki Chemistry, Society, and*

Environment. A New History of the British Chemical Industry (Edited by Colin Russell, Royal Society of Chemistry 2000) (2001 nr 2 s. 147–163); tegoż: *Na marginesie książki Złota Księga Wydziału Chemii [Uniwersytetu Jagiellońskiego]. Tom 1 pod redakcją Elżbiety Szczepaniec-Cięciak* (Kraków 2000) (2002 nr 2 s. 143–157); Romana Mierzeckiego: *W poszukiwaniu substancjalnego indywiduum. Henk Kubbinga: L’histoire du concept de „molecule”* (2003 nr 1/2 s. 165–173).

W poddziale **Pro Memoria** zamieszczono tylko jeden tekst, a mianowicie Stefana Zameckiego: *Adam Synowiecki (1929–2000)* (2002 nr 1 s. 207–226).

Wymienione wyżej teksty – w poszczególnych poddziałach – poruszają problematykę dotyczącą zarówno polskich, jak i zagranicznych realiów. Niemniej można zauważyć, że dominuje w nich problematyka internalistycznej historii subdziedziny *chemia*. W latach 1991–2005 najczęściej poruszane były zagadnienia dotyczące dziejów koncepcji atomistyczno-molekularnej i jej zastosowań na poziomie rozważań nad teorią wiązań chemicznych, dalej alchemii a także zagadnienia związane z działalnością badawczą Wiktora Kemuli.

UWAGI OGÓLNE

Dorobek pisarski z zakresu historii subdziedziny *chemia*, zaprezentowany w latach 1956–2005 na łamach „Kwartalnika”, jest ilościowo i merytorycznie imponujący. Wprawdzie autor niniejszego opracowania nie zamierza szczegółowo omawiać poszczególnych opublikowanych prac, co już ze względu na to, że sam niejednokrotnie zamieszczał swe teksty z historii subdziedziny *chemia*, byłoby przedsięwzięciem dla niego krępującym, niemniej chciałby podzielić się z Czytelnikami następującymi uwagami ogólnymi.

Po pierwsze, co z przykrością stwierdzam – nie po raz pierwszy – że systematycznie zmniejsza się na łamach „Kwartalnika” z roku na rok liczba „młodych” autorów poruszających problematykę z zakresu historii subdziedziny *chemia*. I tak, w latach 1991–2005 najmłodszym autorem, który zamieścił swój tekst w poddziale **Artykuły**, był wyłącznie Maciej Woźniczka (1992) – ten zresztą, po uzyskaniu doktoratu, od lat nie zajmuje się wskazaną problematyką. Dominuje w tym poddziale od lat kilkadziesiąt zestaw tych samych nazwisk, natomiast „młodzi” na ogół unikają publikowania swych artykułów na łamach „Kwartalnika”, być może traktując ten periodyk jako zbyt profesjonalny jak na własne umiejętności postrzegane przez nich samych jako potencjalnych historyków subdziedziny *chemia*. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć jakie są wszelkie powody takiego stanu rzeczy. Nie zamierzam na tym miejscu dokonywać porównań w zakresie pisarstwa w ramach historii subdziedziny *chemia* na łamach „Kwartalnika” oraz takich periodyków, jak „Analecta”, „Wiadomości Chemiczne” czy też „Przemysł Chemiczny” etc. Wydaje się jednak, że czynnikiem najbardziej negatywnie owocującym stała się sytuacja, która od lat dominuje na

wydziałach chemicznych polskich uczelni – brak systematycznych profesjonalnych wykładów z zakresu historii subdziedziny *chemia* oraz znaczącej zachęty ze strony utytułowanych pracowników naukowych w wyborze profesji historyka subdziedziny *chemia*. Obiecującą obecnością w poddziale **Komunikaty i Materiały** jest tekst Anity Magowskiej poświęcony chemiczce Rufinie Stelli Ludwiczak. Można sądzić, że autorka będzie nadal zajmować się badawczo problematyką historii subdziedziny *chemia*. Z „młodych” wspomnę już tylko o Małgorzacie Sobieszczak-Marciniak, która od roku 1998 dostarcza teksty informacyjne na temat Marii Skłodowskiej-Curie do poddziału **Kronika**, wszelako badawczo nie zajmuje się historią subdziedziny *chemia*. Pozostałych autorów, zamieszczających od wielu lat swe teksty w poszczególnych poddziałach „Kwartalnika”, trudno ze względów oczywistych tutaj zaliczyć do grona „młodych” (por. wcześniejsze wykazy w niniejszym opracowaniu).

Po drugie, wśród prac opublikowanych w latach 1956–2005 na łamach „Kwartalnika” z zakresu historii subdziedziny *chemia* dominują teksty dające się zaliczyć do internalistycznej historii subdziedziny *chemia*; natomiast do wyjątków należą teksty o eksternalistycznym zorientowaniu. Jeżeli wolno mi diagnozować tę sytuację, to u jej źródeł leżą merytoryczne preferencje autorów, którzy wywodzą się prawie wyłącznie z grona profesjonalnych chemików. Jako profesjonalni chemicy są oni najbardziej kompetentni w zakresie właśnie internalistycznej historii subdziedziny *chemia*. Niekiedy jednak, aczkolwiek rzadko, wykraczają oni na teren eksternalistycznej historii subdziedziny *chemia*. Internalistyczne zorientowanie, obecne na łamach „Kwartalnika”, stanowi – w moim przekonaniu – nader wartościowy aspekt pisarstwa polskich autorów piszących na tematy dające się zaliczyć do historii subdziedziny *chemia*. Dodam, że w ostatnim dziesięcioleciu w zachodnich (tu: europejskich) publikacjach z zakresu historii subdziedziny *chemia* zaznaczył się trend odmienny, a mianowicie eksternalistyczny⁸. Wygląda na to, że problematyka internalistyczna w poważnej mierze została uznana przez zachodnich historyków subdziedziny *chemia* za „niemodną”, albowiem sporo już napisano z tego zakresu. Z drugiej strony, zajmowanie się problematyką internalistyczną wymaga coraz bardziej rozległych kompetencji w ramach historii subdziedziny *chemia*. Uwaga ta może być wzmocniona na razie stosunkowo nikłą liczebnie podażą tekstów historycznych dotyczących najbardziej awangardowej współcześnie problematyki, a mianowicie tzw. **chemii teoretycznej**⁹.

Po trzecie, w tekstach z zakresu historii subdziedziny *chemia*, opublikowanych na łamach „Kwartalnika”, rzadko jest obecna problematyka metodologiczna. Bywa ona, na ogół, uwzględniana w tych pracach, które usytuowane są w ramach internalistycznej historii subdziedziny *chemia*. Niestety, od wielu lat uwzględnia ją na łamach „Kwartalnika” prawie wyłącznie autor niniejszego opracowania (por. załączone wykazy tekstów). Oceniając ogólnie pisarstwo polskich autorów z zakresu historii subdziedziny *chemia*, trudno mi nie wyrazić

opinii, że na ogół dominuje paradygmat, który – stosując terminologię Johna Agassi'ego – najtrafniej wyraża się w następujących konstatacjach.

„Historia nauki (*the history of science*) jest najbardziej racjonalną i fascynującą opowieścią; jednakże badania nad historią nauki (*the study of the history of science*) pozostają w żalonym stanie: literatura w tej dziedzinie jest często pseudonaukowa i w poważnym stopniu nieczytelna. Winę za wywołanie tej sytuacji – będę argumentować – ponosi bezkrytyczna akceptacja przez część historyków nauki dwu niepoprawnych filozofii nauki. Są to, z jednej strony, *indukcjonistyczna filozofia nauki*, a z drugiej – *konwencjonalistyczna filozofia nauki*, według której teorie naukowe są matematycznymi szufladkami do klasyfikowania faktów”¹⁰. „Najprostsza formuła dla indukcjonistycznej historii nauki – twierdzi dalej Agassi – polega na formowaniu naukowego podręcznika w chronologicznym porządku, na opisywaniu niektórych okoliczności otaczających wystąpienie jakiegoś doniosłego zdarzenia w historii nauki oraz na powiedzeniu czegoś o głównych autorach uwikłanych w to zdarzenie; krótko mówiąc: na dostarczeniu ludzkiej strony historii nauki”¹¹.

Wydaje mi się, że w ramach internalistycznej historii subdziedziny *chemia*, biorąc pod uwagę łamy „Kwartalnika”, wszyscy autorzy ulegają – w większym lub mniejszym stopniu – wpływowi „indukcjonistycznej historii nauki”. Nie dostrzegam ani teoretycznych racji, które mogłyby zniewolić dotychczas piszących autorów do zmiany zastanego paradygmatu (tu: internalistycznej historii subdziedziny *chemia*), ani też grona historyków mogących aktualnie podjąć paradygmat nieindukcjonistycznej historii subdziedziny *chemia*¹². Dodam, że różne mogą być warianty – by użyć terminologii Agassi'ego – „indukcjonistycznej historii nauki”. W pracach polskich historyków subdziedziny *chemia*, opublikowanych na łamach „Kwartalnika”, dominują ujęcia deskryptywne a w minimalnym stopniu eksplanacyjne. Uwzględnianie przez nich problematyki metodologicznej, zwłaszcza w najlepszym wydaniu zagranicznym, oceniam aktualnie jako niezadawalające.

Po czwarte, na łamach „Kwartalnika” poszczególni autorzy piszący o dziejach subdziedziny *chemia* od lat poruszają w swych tekstach zarówno realia krajowe, jak i zagraniczne. Jest oczywiste, że większa jest, i zapewne będzie, podaż tekstów z pierwszej grupy. Niemniej, biorąc pod uwagę możliwe przyszłe związki polskich środowisk naukowych z ośrodkami zagranicznymi, nie tylko wszak polonijnymi, wskazane byłoby zaangażowanie do prac badawczych w ramach historii tej subdziedziny osób, które preferują przede wszystkim problematykę internalistyczną w wydaniu zagranicznym a nie tylko krajowym. W przeciwnym razie pisarska produkcja „Kwartalnika” stałaby się częściowo anachroniczna w zestawieniu z piarstwem autorów publikujących swe prace na łamach zagranicznych periodyków.

Przy okazji, trudno mi nie stwierdzić, że w latach 1991–2005 nie opublikowano w „Kwartalniku” ani jednego tekstu (!) – z wyjątkiem kilku krótkich okolicznościowych szkiców w bloku poświęconym Wiktorowi Kemuli autorstwa Milazzo, Smolera i Zumana – z zakresu historii subdziedziny *chemia* pióra zagranicznego autora, mimo że nie występują już żadne ideologiczne bariery w publikowaniu nawet bardzo kontrowersyjnych prac. Przypomnę, że w latach 1976–1990, a więc w okresie funkcjonowania „realnego socjalizmu”, opublikowano na łamach „Kwartalnika” następujące prace autorów zagranicznych: D. Thoburna Burnsa, Igora Siergiejewicza Dmitriewa, Ludmiły Aleksiejewnej Karcowej, Niny Georgijewnej Karpilo, Davida M. Knighta, Bettiny Löser, Natalii Juriewnej Pawłowej, Horsta Remane, Emilie Těšinkiej, Pavla Trnki. W tej sytuacji nasuwa się podejrzenie, że w latach 1991–2005 raczej względy pozai-deologiczne decydowały o nieobecności tekstów zagranicznych autorów na łamach „Kwartalnika”. Wydaje się, że o tej nieobecności zadecydował syndrom zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych czynników – w mojej ocenie: z przewagą tych ostatnich.

Tą konstatacją kończę niniejsze opracowanie poświęcone pisarstwu z zakresu historii subdziedziny *chemia* na łamach „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” w latach 1956–2005.

Przypisy

¹ J. R ó z i e w i c z : *The 25th Anniversary of the „Quarterly Journal of the History of Science and Technology” (1956–1980)*. „Quarterly Journal of the History of Science and Technology” Year XXV 1980 No. 4 pp. 769–774.

² Tamże: B. S u c h o d o l s k i : *The Development of Science in Poland in the 19th and 20th Centuries*, pp. 677–686; K. K u r a t o w s k i : *The Past and the Present of the Polish School of Mathematics*, pp. 687–706; K. M i c h a ł o w s k i : *The Polish School of Mediterranean Archeology*, pp. 707–720; T. M. N o w a k : *Studies of the History of Military Technology in Poland*, pp. 721–730; I. S t a s i e w i c z - J a s i u k o w a , J. R ó z i e w i c z : *Teaching of the History of Science and Technology in Polish Institutions of Higher Education (1918–1980). Tendencies, Problems and Facts*, pp. 731–754; H. B u k o w i e c k i , B. K u ź n i c k a : *The Pharmacy in the Warsaw Royal Castle – A Monument of Pharmaceutical Culture*, pp. 755–767.

³ A. H a j k i e w i c z - M o c h n i e j : „*Roczniki Chemii*” w latach 1921–1939. „*Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki*” R. I 1992 z. 2 s. 123–184; H. L i c h o c k a : *Miejsce historii w czasopiśmie Polskiego Towarzystwa Chemicznego w okresie PRL*. Tamże, R. V 1996 Dodatek specjalny z. 1 s. 5–10; M. S z k u d l a - r e k - Ż e l a z k o : *Historiografia na łamach „Roczników Chemii”*. Tamże, R. V 1996 Dodatek specjalny z. 1 s. 11–47; E. Z w i d r y n : *Problematyka historyczna w „Wiadomościach Chemicznych”*. Tamże, R. V 1996 Dodatek specjalny z. 1 s. 49–84. Niestety,

załączony na końcu Dodatku specjalnego Indeks nazwisk nie znajduje jedno-jednoznacznego odzwierciedlenia w wymienionych pozycjach literaturowych.

⁴ *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Bibliografia zawartości tomów I–X. 1956–1965.* Zestawił Jerzy R ó z i e w i c z . Warszawa 1966, 104 s.; *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Bibliografia tomów XI–XX. 1966–1975.* Zestawił Jerzy R ó z i e w i c z . Warszawa 1975, 112 s.; *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Bibliografia zawartości tomów XXI–XXXV. 1976–1990.* Zestawił A d a m M a t u s z e w s k i . Warszawa 2002, 150 s.

⁵ S. Z a m e c k i : *Na marginesie książki: „A History of Platinum and Its Allied Metals”*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1989 nr 3 s. 647–664.

⁶ *Od Redakcji „Kwartalnika”*. 1971 nr 2 s. 219.

⁷ Wcześniej ukazała się drukiem moja rozprawa habilitacyjna; por. S. Z a m e c k i : *Wkład Wojciecha Świętosławskiego (1881–1968) do chemii fizycznej*. Wrocław 1981.

⁸ Por. *The Making of the Chemist. The Social History of Chemistry in Europe, 1789–1914.* Edited by David K n i g h t & Helge K r a g h . Cambridge University Press 1998; por. też S. Z a m e c k i : [recenzja] „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2000 nr 1 s. 150–155.

⁹ Por. S. Z a m e c k i : *Na marginesie książki Mary Jo Nye: From Chemical Philosophy to Theoretical Chemistry. Dynamics of Matter and Dynamics of Disciplines, 1800–1950 (Berkeley / Los Angeles / London 1993).* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1999 nr 1 s. 97–126.

¹⁰ J. A g a s s i : *Towards an Historiography of Science.* ‘S-Gravevhage 1963, s. v.

¹¹ Tamże: s. 2.

¹² Por. S. Z a m e c k i : *Na marginesie książki Jaromira Jeszke: W poszukiwaniu paradygmatu polskiej historiografii medycznej (Poznań 2000).* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2001 nr 3 s. 163–185. Tenor wypowiedzi autora omawianej książki jest mi bliski w kwestiach metodologicznych.

Stefan Zamecki

HISTORY OF THE SUBFIELD OF CHEMISTRY IN „KWARTALNIK HISTORII NAUKI I TECHNIKI” IN THE YEARS 1956–2005

The purpose of the current paper is to give an account of the writings of authors who published studies on the history of the subfield *chemistry* in „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” in the years 1956–2005. The approach adopted in the paper does make use of the work of authors who devoted their publication to related issues, but is above all meant to introduce a new dimension with regard to describing writings on the history of the subfield *chemistry*.

The paper covers all the publications in the field that appeared in „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, according to the sequence in which they were published and the sections in which they appeared in particular issues of the quarterly. A general account of the subject-matter of the published materials is given, especially with regard to the

studies published in the „Articles” sections. The author of the current paper believes that the quantity and quality of the writings on the history of the subfield *chemistry* is impressive, both with regard to publications by Polish and foreign authors. Predominant among the studies published are those that deal with the internal history of the subfield *chemistry*, but there also some studies that form part of the external variant of the history of the subfield. Problems of methodology, however, are rather infrequently tackled in the quarterly. Within the internal history of the subfield *chemistry*, practically all authors are – to greater or lesser extent – influenced by the ‘inductive history of science’. It is worth noting that „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” has also published three autobiographies of eminent Polish chemists: Tadeusz Urbański, Wojciech Świątosławski and Zbigniew Ryszard Grabowski, as well as a thematic bloc covering articles on the Polish chemist Wiktor Kemula. A negative aspect of publications on the history of the subfield chemistry has to do with the diminishing number of authors in the area, and especially the lack of young authors who could fill the ever-growing generational gap in this meta-science.

